

IGOR ŠKAMPERLE

Tržaška knjiga. Pesmi, zgodbe in pričevanja (izbrala in uredila Marija Pirjevec), Ljubljana: Slovenska matica 2001.

Konec lanskega leta je Slovenska Matica izdala izčrpno in nadvse dragoceno *Tržaško knjigo*, ki prinaša pravo antologijo literarnih, pa tudi drugih pričevanjskih besedil, od pisem in pridige do govorov, ki pristno in zelo doživeto govorijo o slovenski kulturni prisotnosti v Trstu. Izbor besedil je pripravila profesorica Marija Pirjevec, ki že vrsto let pozorno spremlja literarno snovanje v Trstu in na Primorskem in je zato lahko pripravila izvrsten izbor; ta dejansko zajema široko paleto pesnikov, prozaistov in drugih pričevalcev, ki so v zgodovinskem loku od Primoža Trubarja (v času njegovih tržaških učnih let pri škofu Bonomu) do sodobnih literarnih ustvarjalcev pisali o Trstu in Slovencih. Besedila v knjigi spremljajo tudi barvne likovne priloge, ki jih je izbrala Jasna Merku in dopolnjujejo literarno čitanko. Izbor predstavlja tipične predstavnike tržaške likovne umetnosti s poudarkom na slovenskih umetnikih, ki pomenijo kakovostni vrh v sicer – kot pravi avtorica – dokaj nehomogeni podobi Trsta. Zaradi svoje posebne lokacije med Jadranom in srednjo Evropo in zaradi zgodovinskih dogodkov, ki so vplivali na identiteto mesta, v Trstu ni prišlo do spajanja kulturnih izrazov, ampak do nekakšnega sožitja in izmeničnosti pojavov. Jasna Merku je na kratko predstavila pomembnejše likovne umetnike, med njimi Avgusta Černigoja, Lojzeta Spacala, Milka Bambiča, Jožeta Cesarja, arhitekta Maks Fabianija, ki so gotovo pomemben segment tržaške, pa tudi slovenske kulturne identitete nasploh.

V tem pogledu je *Tržaška knjiga* odličen prispevek, saj na enem mestu s primernim izborom, ki je vsekakor reprezentativen

in celovit, oriše kompleksno, težko in včasih tudi tragično kulturno življenje Slovencev v Trstu. Iz knjige veje zelo doživet občutek, kako so naši ljudje v Trstu dolga stoletja, pa tudi mučna desetletja v času fašizma, živeli z ljubeznijo do svojega kraja ter ponosno izražali svojo kulturno in narodno zavest. Še več, knjiga nam brez dodatnih razlag, ampak na podlagi izvirnih literarnih pričevanj pokaže, kako je bila slovenska kultura v Trstu ves čas ne le prisotna, ampak tudi na svoj poseben način radoživa in ustvarjalna. *Tržaška zgodba*, kot je svoj zelo pregleden in bogat esej, ki primerno uokvirja celotno knjigo, naslovila Marija Pirjevec, tržaška zgodba ni le ena od mnogih partikularnih regionalnih epizod, kot bi jo še vedno radi razumeli mnogi v osrednji Sloveniji, navajeni priti v Trst le zaradi nakupovanja, ampak je temeljna sestavina slovenske narodne zgodovine in kulture.

Izbor literarnih besedil se začneja z Lepo Vido, z motivom legende, ki jo je v pesniško obliko mojstrsko postavil France Prešeren. Prisproda mlade žene in matere, ki se tam nekje od devinskih belih nabrežin ozira čez morje in se pusti zapeljati zamorcu, izraža hrepenenje, da bi odšli iz svojega kraja in uteho poiskali v širokih obzorjih. Sledijo besedila, ki literarno in zgodovinsko pričajo o slovenski prisotnosti in kulturni dejavnosti v preteklih stoletjih. Dragocene raziskave, ki jih že vrsto let opravlja Pavle Merku, dokazujejo, da se slovenski priimki pojavljajo v samem mestu pod Svetim Justom že v srednjem veku. To naj bi bile nasploh prve oblike priimkov, ki so jih vpeljali Benečani, da bi imeli boljši nadzor nad davčnimi zavezanci. K tem zgodovinskim virom se je večkrat oziral pisatelj Boris Pahor (ki je v knjigi zastopan z več prispevki), na primer v romanu *Tržaški mozaik*. Odlomek iz Rebulovega romana *Zeleno izgnanstvo* nas s svojim epskim vzdušjem, kot ga poznamo pri pisatelju Rebuli, prav tako umesti v davno 15. stoletje, ko je v Trstu služboval škof Enej Silvij Piccolomini, ki je rad opazoval kraško naravo in je pozneje kot papež Pij II. ustanovil ljubljansko škofijo. Naslednje, 16. stoletje okusimo z dvema odlomkoma, ki sta povzeta iz knjig Borisa Pahorja in romana Mimi Malenšek *Plamenica* ter govorita o življenju in izkušnjah Primoža Trubarja v Trstu. Škoda, da nimamo slovenskega prevoda Tomizzovega romana *Il male viene dal nord (Zlo prihaja s severa)*, ki obravnava to obdobje in koprškega škofa Vergerija.

Izvrsten literarnozgodovinski dokument so plemiška pisma družine Marenzi-Coraduzzi, ki najlepše izražajo vitalnost slovenskega jezika tudi v plemiških slojih v davnem 17. stoletju. V knjigi je objavljeno pismo, ki ga je mlada tržaška grofica Marija Isabella Marenzi 28. oktobra 1686 na Notranjskem pisala svoji materi, vdovi baronici Ester Coraduzzi v lepi baročni slovenščini: "Vašegnada, perserč(e)na moja ljuba gospa mati! Mi, bode ga Buh hualen, smo zdrave, ma naš gospud stric je še zdaj u poste...". Pismo ne obravnava kakšnih posebnih strokovnih vsebin, govori o vsakdanjem življenju, toda visoki slog pisanja in živost jezika v srcu baročnega časa nas dejansko očara. Spominja nas na govore, ki jih je v istem času pisal vipavski pridigar Janez Svetokriški, ko se je začejala oblikovati visoko razvita pisna slovenska kultura. Marija Pirjevec v

sprememnem eseju spomni, da je že leta 1607 v Vidmu izšel prvi italijansko-slovenski slovar, ki ga je sestavil redovnik Alasia de Sommaripa.

Po letu 1700, ko je Trst z uvedbo proste luke in nato pod vladavino Marije Terezije doživel širok razmah, se je tudi slovensko prebivalstvo primerno razvilo in preko Žige Zoisa, ki se je rodil v Trstu leta 1747, posredno vplivalo na razvoj razsvetljenskih idej v osrednji Sloveniji. Podobno kot barok tudi to obdobje radi zanemarimo in pozabimo, da je razsvetljenstvo tako rekoč istočasno kot v Franciji, od koder so prihajale nove ideje, močno zaznamovalo slovensko kulturo in zavest. Zois, ki se je preselil na Kranjsko, je postal velik mecen slovenske kulture. Z njegovim krožkom so bili neposredno ali posredno povezani pesnik Anton Vodnik, Anton Tomaž Linhart, Marko Pohlin, Zoisov brat in velik botanik, baron Karl Zois, botanik Scopoli, ki je živel v Idriji, francoski prijatelj Baltasar Hacquet, ki je živel pri nas in leta 1777 prvi prišel visoko pod vrh Triglava.

Začetek 19. stoletja tržaško slovensko kulturo pomembno zaznamuje Josip Godina Vrdelski, vsega spoštovanja vreden samouk, ki sta ga zaznamovali slast po znanju in hlastanje po knjigah. *Tržaška knjiga* prinaša odlomek *Deček in siničke* iz njegovih spominov. Splošno gledano je bilo 19. stoletje čas velikega vzpona mesta, doseljavanja mnogih prišlekov, ki so se nekako stapljali v tako imenovano "tržaškost". Zanimivo pa je, da se je slovenska identiteta v Trstu ves čas ohranjala na specifičen način in ob sobivanju s someščani izraziteje kot druge narodne identitete, denimo furlanska, nemška, judovska, grška, hrvaška, srbska, ohranjala izvorni čut za svoj jezik, za ljudsko kulturo in aktivno potrebo po avtohtonem izražanju tako v kulturi in umetnosti kot tudi v novih političnih oblikah. To je tista razsežnost, ki jo italijanski someščani še danes težko priznajo, zaradi jezikovne pregrade in nepoznavanja jo tudi težje razumejo. Toda prav 19. stoletje (in navsezadnje tudi tragično obdobje po prvi svetovni vojni) nam jasno pokaže, da slovenske identitete v Trstu ne moremo reducirati na navadno obliko imigracije z željo po življenjski prosperiteti in trgovski uspešnosti, ampak so bili Slovenci v Trstu in okolici že od nekdanj preprosto doma. Zato so se, kot lepo prikaže *Tržaška knjiga*, izražali na različnih področjih: kot umetniki, kulturni ustvarjalci in deželani, ribiči in meščani, plemiči in škofje, redovniki in politiki, delavci in trgovci, glasbeniki in likovniki, politiki in uporniki. In vedno so se izražali, kar je pomembno – v jezikovni in miselni slovenščini. To je tisto, kar Slovence razlikuje od drugih skupnosti v mestu, najbrž tudi od judovske, za katero lahko rečemo, da je najbolj integrirana. Ni slučajno, da sta se ob koncu avstro-ogrske monarhije in ob porastu nacionalizma tragično spopadli prav slovenska in italijanska narodna vizija.

Knjiga ponuja v branje nekaj zgovornih literarnih predlog, ki so jih o Trstu napisali Josip Jurčič, Ivan Tavčar, Simon Gregorčič, Janez Cigler, Simon Rutar, Anton Aškerc, na začetku 20. stoletja pa Marica Nadlišek Bartol, Henrik Tuma in Ivan Cankar. Cankar je zastopan z dvema predavanjema, ki ju je imel v Trstu. Zadnjega, *Očiščenje in pomlajenje*, je imel aprila 1918, tik pred zlomom

monarhije, ki je tržaški svet in zlasti slovenski prostor v njem prizadel kot toča vinograd, če si sposodim prisposodbo Borisa Pahorja. *Tržaška knjiga* prinaša tudi zanimiv spis Karla Široka *Zadnje srečanje s Cankarjem*, kjer je opisan ves dogodek Cankarjevega predavanja v Delavskem domu. Antologijski so tudi Župančičevi verzi iz pesmi *Zemljevid*: "...boš rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst? / O, kaj bo z vami, vi mejniki štirje, / Celovec, Maribor, Gorica, Trst?..."

Dvajseta leta prejšnjega stoletja so na Tržaškem prinesla močno in vsestransko zaostritev razmer. Antologijska knjiga Marije Pirjevec ponuja v branje nekaj pretresljivih literarnih izpovedi, ki so hkrati jedek, vendar nadvse dragocen dokument zgodovinskega obdobja in izkušenj, ki jih je slovenski človek moral prestati v Trstu. To so tisti dokumenti, ob katerih vsakič znova pomislim, da bi jih moral prebrati in poznati tako italijanski sopotnik kot bralec iz osrednje Slovenije. V naši tržaški zavesti dogodke poznamo, strnjeno pa jih je povzela Pirjevečeva v spremnem eseju: že decembra 1918 vdor v poslopje in nato odstranitev zadnjega slovenskega škofa v Trstu, Andreja Karlina. Julija 1920 požig Narodnega doma v mestnem središču. Leta 1923 Gentilejeva šolska reforma ukine vse slovenske šole. Za primerjavo in lažjo oceno dogodka: državno ljudsko štetje leta 1910 je v Trstu naštel 56.916 Slovencev, s celovito revizijo štetja v vseh okrajih, česar niso storili, pa bi jih našteli še več. (Istega leta se je na primer v Mariboru le petina prebivalstva izrekla za Slovence.) Slovensko prebivalstvo je bilo v mestu in rajonih močno in strnjeno prisotno. Zanimiva se mi zdi naslednja primerjava: Hrvatov in Srbov skupaj je bilo "le" 2403.

Sledile so tragične zaostritve: poskusi liberalnega poslanca Josipa Vilfana in krščanskega socialista iz Gorice, Engelberta Besednjaka, da bi v rimskem parlamentu posredovala in ublažila razmere in zaščitila manjšino. Njuna govora, leta 1921 Vilfanov in leta 1926 Besednjakov, sta objavljena v knjigi. Parlamentarno posredovanje ni ničesar ublažilo in Primorska se je, prva v Evropi, odločila za radikalen upor. Jeseni 1927 se je organiziral TIGR. Sledile so akcije. Leta 1930 je prišlo do prvega tržaškega procesa Posebnega sodišča za zaščito države in prve usmrtitve. Leta 1941 je bil drugi proces. V tridesetih letih je svojevrstno uporniško držo v obrambo svoje narodne in duhovne identitete prevzelo tudi primorsko duhovništvo. Knjiga podaja znamenito škedensko pridigo Jakoba Ukmarja maja 1931. Dogodki so v knjigi opisani posredno, skozi pričevanje tedanjih akterjev, kar bralca še bolj prevzame, saj gre za neposredna pričevanja, ki se nas dotaknejo globlje kot objektivna, a distancirana zgodovinska ocena. V knjigi lahko beremo pesmi, odlomke spisov ali pisma oseb, ki predstavljajo pogumno jedro primorske zgodovine: poleg Vilfana in Besednjaka Srečko Kosovel, France Bevk, Boris Pahor in Alojz Rebula, Jakob Ukmar, Joža Vilfan in Lino Legiša, Dorče Sarđoč, Pinko Tomažič, Stanko Vuk, Zorko Jelinčič. Morda je najbolj pretresljiv zapis Ljubke Šorli, ki je opisala mučenje, ki ga je doživela v znani Villi triste v ulici Bellosguardo, kjer so Collotti in njegova banda kruto mučili slovenske jetnike. Trepek je tudi zapis Simona Kosa iz Ruta v Baški grapi, ki je pred ustrelitvijo na drugem tržaškem procesu napisal poslovilno pismo domačim.

V obdobju po drugi svetovni vojni je slovenska kultura v Trstu kljub takšnim in drugačnim težavam in oviram vendarle zaživela z novo ustvarjalno sapo. *Tržaška knjiga* prinaša izbrane odlomke in pesmi večine sodobnih literarnih ustvarjalcev. Ko človek lista po straneh, se kar začudi, koliko izvirnega literarnega snovanja poskuša našo življenjsko eksistenco v izbranem geografskem in kulturnem prostoru izraziti v prozi in poeziji. Marija Pirjevec ni pripravila splošne zbirke, ki bi zajemala vsevprek. Njen izbor je premišljen, kvaliteten in smiselno postavljen v kontekst celotne zasnove knjige, ki naj predstavi temeljne miselne, nazorske in estetske sestavine slovenske prisotnosti v Trstu in njeno ustvarjalnost. Ob izboru avtorjev, ki gre od klasikov Pahorja in Rebule, Vinka Beličiča, Jožeta Peterlina, Andreja Budala, Filiberta Benedetiča, Rafka Dolharja, Brune Marije Pertot preko avtorjev srednje in mlajše generacije, se bralec prijetno začudi ne toliko nad številom avtorjev, kot nad izredno heterogenostjo in pestrostjo estetskih, idejnih in stilnih izbir, ki spremlja tržaško literarno pisanje. S tem smo lahko zadovoljni in dokler se v našem prostoru ohranja tako živahno ustvarjanje, smemo z zaupanjem gledati v prihodnost. Antologijski izbor nam lahko pomaga pri tej samozavesti.

Na koncu še beseda o založniški izdaji. Slovenska Matica se je pred nekaj leti odločila, da bo izdala monografske literarne knjige o pomembnih slovenskih mestih. Po *Ljubljanski* in *Mariborski knjigi* je zdaj izšla *Tržaška*. To je vsekakor pohvalno in upati je, da bomo v prihodnje, ko bodo državne meje v glavnem le administrativne ločnice, znali pravilno ovrednotiti skupni slovenski kulturni prostor in na novo razviti tiste kohezivne povezovalne stike, ki so na skupni narodni podlagi slovenske dežele povezovale že v preteklosti.

Srečanje s pisateljem Borisom Pahorjem

Društvo slovenskih pisateljev je v četrtek, 28. marca, priredilo zanimivo srečanje z Borisom Pahorjem, na katerem so poleg avtorja nastopili tudi nekateri prevajalci njegovih del v evropske jezike. Pogovor je uvedla in vodila Ivanka Hergold, ki je v zadnjih letih spremljala Pahorjevo literarno snovanje in je gotovo ena boljših poznavalk celotnega pisateljevega opusa. Za izhodišče je izbrala ponatis romana *Nomadi brez oaze*, ki je nedavno izšel pri Mladiki v Trstu, izvirnik pa je iz leta 1956. Mimogrede: rečeno je bilo, da imamo še vedno relativno malo poceni dostopnih ponatisov, kar se mi zdi zelo primerna opazka, saj bi z lažjo dostopnostjo pomembnejših del iz naše literarne tradicije posredno bistveno obogatili književni trg. Roman *Nomadi brez oaze* se danes kaže v presenetljivo aktualni luči, saj združuje plasti, ki so nekakšna rdeča nit vseh Pahorjevih proznih del: živahen preplet zgodovine in družbene realnosti z osebno, eksistenčno zavezujočo in hkrati svobodno izbiro, opisovanje zunanega sveta, ki ga danes lahko beremo kot dragoceno pričevanje oziroma dokument časa, in umetniško izpovedana avtobiografija; ujetost junakov v konglomerat